
О ИДЕЈАМА И КЊИГАМА ON IDEAS AND BOOKS

Проф. др Јакуб Ракошњик,
Карлов Универзитет у Прагу, Чешка република

Савремени трендови социјалне историографије у Чешкој Републици

Док историчари који се баве старијом чешком историјом свом послу приступају више са становишта славног цитата Ле Гофа да „би свака историја требало да буде социјална историја“¹, проучавању 19. и 20. века и даље је својствена стручна подела на политичку, економску, социјалну и културну историју. Овај кратак преглед посвећен је, пре свега, актуелним трендовима у историографији која се односи на последња два века чешке историје, посебно са становишта главних тема социјалне историје, које су предмет проучавања многих домаћих истраживача.²

Чешка социјална историографија још чека на велике синтетичке расправе и прегледе који обухватају дужа раздобља. Најдаље до сада у том смеру дошли су истраживачи повезани са Шлеским институтом у Опави. Већ на почетку миленијума Јиржи Матејчек и Јана Махачова издали су у малом тиражу *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. (Кратак преглед социјалног развоја чешких земаља 1781–1914). Друго издање, које је изашло за већу издавачку кућу 2010. године³, без обзира на препоруке и опаске рецензента, аутори, нажалост, нису искористили за штампање проширене и исправљене оригиналне верзије књиге. Свеједно, књига заслужује пажњу посебно због тежње да споји социјално-географске одреднице, модернизацијски процес на пољу економије,

¹ Le Goff, Jacques, *Memory and History*, New York, Columbia University Press, стр. XIX.

² За старије прегледе чешке социјалне историографије види: Felcman, Ondřej; Musilová, Dana, „A Survey of Post-World War II Works Concerning Social Historiography in Czechoslovakia“, у: *Czech Sociological Review* 4/1996, стр. 237–246; Macháčová, Jana; Matějček, Jiří; Musilová, Dana; Pavelčíková, Nina, „Die Sozialgeschichte der böhmischen Länder 1918–1948. in der Fachliteratur aus den Jahren 1990–2007. Ein Forschungsbericht“, у: *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen*, 8, 2007–2008, стр. 223–243.

³ Matějček, Jiří; Macháčová, Jana, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Praha, Karolinum 2010. (прво издање, Орава, 2002).

ауторитет и социјалне стратификације с проблематиком менталитета и његове трансформације условљене припадношћу одређеном друштвеном слоју. Поменути аутори су се 2008. године на ову књигу надовезали занимљивим (и непримећеним) делом са називом *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781–1989*. (*Проблеми опште културе у чешким земљама 1781–1989*)⁴, где већ шема системске диференцијације на насловној страни евоцира јаку инспирацију социологијом структуралног функционализма, анализирајући модерно друштво из перспективе референтног оквира релативно самосталних подсистема у оквиру сложене социјалне структуре. Поменута истраживања су лимитирана чињеницом да су оба аутора стручњаци углавном за 19. век и, иако по називу очекујемо преглед све до краја социјалистичке диктатуре у Чехословачкој, пажња посвећена последњој трећини 20. века је доста селективна. Аутори заслужују похвалу нарочито зато што су се у оквиру чешке историографије, за коју је након 1989. године био својствен „бег од теорије“, систематично трудили и труде да формулишу теоријску концептуализацију социјалноисторијског истраживања.

У овом погледу другачији приступ представља двотомни преглед *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992* (*Економска и социјална историја Чехословачке 1918–1992*), који је 2004. и 2009. године приредила група аутора, мање-више повезана са прашком Високим економском школом, под руководством великана чешке економске историографије Вацлава Прухе. Иако је реч о значајном делу, за њега је типичан изразито емпиријски приступ, затим одбацивање класификационе теоријске шеме, те хронолошки начин излагања. Недостатак публикације представљају и одређени технички пропусти попут недостатка предметног и именског регистра. За Ленку Калинову, ауторку већине социјално-историјских поглавља ове синтезе, карактеристичан је изразито економичан приступ проучавању друштва, као и редуковање социјалне историје на проблематику економске и социјалне политике.

Иако наведено дело заслужује велико признање, можемо констатовати да модерна чешка социјална историја још чека на примерену обраду, која би адекватно представила савремене трендове европске историографије у области теоријско-методолошког приступа.

Монографије које се баве специјалним темама показују велику жанровску разноликост. Међутим, постоји проблематика која се у чешкој социјалној историографији свеобухватније промишља. То се углавном односи на проучавање грађанства, друштвених елита и свакодневице, где се последњих година појављује све већи број публикација посвећених социјалној историји социјалистичке диктатуре.

⁴ Matějček, Jiří; Macháčová, Jana, *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781–1989*, Kutná Hora – Opava, Slezské zemské muzeum v Opavě 2008.

Књига историчара из Брна Лукаша Фасоре, под насловом са називом *Dělník a měšťan (Радник и грађанин)*, се бави проблематиком интеракција радничке и грађанске средине у Моравској пре Првог светског рата.⁵ Књигу можемо посматрати као одређен симболичан пробој, чиме је много година после 1989. године скренута пажња на проблематику радника и радничког покрета, коју домаћи историчари помало заобилазе. На основу микросондирања средине шест моравских градова аутор конструише слику хијерархије ондашњег друштва, њених симбола и међукласне интеракције, а да при том не оставља по страни основни мото социјалне историографије, односно формулације или бар хипотезе о механизмима ондашње друштвене организације.

Фасора се на ту тему осврнуо пошто се дуже времена бавио проблематиком грађанских слојева у Моравској у 19. веку. Том темом баве се и бројни историчари, нарочито они повезани са универзитетима у Брну и Острави. Као врхунац тих тежњи можемо издвојити тротомно дело Павла Кладиве и колектива *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska (Сјаж и беда локалних самоуправа у Моравској у Шлезизи)*, које обрађује време од 1850. до 1914. године у контексту проучавања функционисања локалне самоуправе, изборних система и етаблирања грађанских елита.⁶ Рефлексију тог правца историјског истраживања за територију Чешке представља зборник студија Милана Хлавачаке *Zlatý věk české samosprávy (Златно доба чешке самоуправе)*, објављен 2006. године.⁷

Поменуто интересовање за формирање грађанског друштва у чешким земљама резултирало је серијом публикација које, насупрот дотадашњем стављању акцента на опис путем формалних структура (друштва, политичких странака, управа, самоуправа, итд.), за разумевање прошлости користе биографије одабраних појединаца, типичних за одређену групу или миље. Они примарно нису представљени из перспективе личних индивидуалних судбина, већ као општи типови и представници дате средине. Уредницима зборника с том тематиком пошло је за руком да око себе окупе импресиван број домаћих истраживача, који су обрадили животописе лица која се могу посматрати као типични представници одређене социјалне средине (гостионичар, лекар, жандар итд.). Иако ти зборници не претендују да буду историјске синтезе, омогућују

⁵ Fasora, Lukáš, *Dělník a měšťan: Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*, Brno 2010. Друге успешне монографије које отварају питање живота најнижих слојева друштва у добу до Другог светског рата су: Holubec, Stanislav, *Lidé periferie: Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*, Plzeň 2009; Jemelka, Martin, *Na Šalamouně: společnost a každodenní život v největší moravskoostravské hornické kolonii 1870–1950*, Ostrava 2008.

⁶ Kladiwa, Pavel; Pokludová, Andrea; Kafková, Renata; *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*, I–III. díl, Ostrava 2007–2009.

⁷ Hlaváčka, Milan, *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006.

увид у начин функционисања друштва са становишта појединачних актера (припадника елите и непознатих лица), и тако могу да буду полазна тачка за истраживања са општијим опредељењем и већим амбицијама. За сада су настала три тома под насловом *Člověk na Moravě (Човек у Моравској)*⁸ и независно од њих *Člověk v Ostravě v 19. století (Човек у Острави у 19. веку)*⁹. У правцу истраживања историје друштва са становишта свакодневице и из перспективе актера тог времена креће се и обимна публикација источнечешких историчара са називом *Z dějin české každodennosti: život v 19. století (Из историје чешке свакодневице 19. века)*.¹⁰ Како већ сам назив каже, група аутора се концентрисала пре свега на опис делимичних видова социјалне праксе 19. века и читљиво хватање њихових делова, при том не инсистирајући на стварању теоријски базираних, комплексно схваћених историје чешког друштва путем културалистички оријентисане аналитичке перспективе коју такав приступ омогућује.

Проучавање економских елита у Чешкој Републици је тема која такође захтева свеобухватно истраживање. Група аутора окупљених око прашког Филозофског факултета, која се раније бавила истраживањем економског национализма и његовим утицајем на формирање грађанског друштва у средњој Европи,¹¹ се на постојећа истраживања надовезала пројектом који се бави развојем економских елита у чешким земљама у 19. и 20. веку. Прва колективна монографија *Moderní podnikatelské elity (Модерне предузетничке елите)*¹² углавном је била окренута теоријско-методолошким питањима која су се тичала могућности историјског истраживања појединачних делова друштвених елита везаних за економску праксу. Друга монографија била је посвећена широко заснованом емпиријском истраживању развоја финансијских елита на територији Чехословачке до 1945. године.¹³ На Оставском универзитету, под руководством Милана Мишке, у исто време почео је да настаје (засад) двотомни биографски речник предузетничких елита у чешким земљама.¹⁴

⁸ Fasora, Lukáš; Hanuš, Jiří; Malíř, Jiří (eds.), *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2004 (reprint 2008); Fasora, Lukáš, a kol., *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, Brno 2006; Malíř, Jiří, a kol., *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Brno 2008; Fasora, Lukáš; Hanuš, Jiří; Malíř, Jiří, Nečasová, Denisa (eds.), *Člověk na Moravě v druhé polovině 20. století*, Brno 2011.

⁹ Myška, Milan, Zářický, Aleš (eds.), *Člověk v Ostravě v XIX. století*, Ostrava 2007.

¹⁰ Lenderová, Milena; Jiránek, Tomáš; Macková, Marie; *Z dějin české každodennosti, život v 19. století*, Praha 2009.

¹¹ Jančík, Drahomír, a kol., *O hospodářskou národní državu: úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, Praha 2009.

¹² Štaif, Jiří, a kol., *Moderní podnikatelské elity: metody a perspektivy bádání*, Praha 2007.

¹³ Kubů, Eduard; Šouša, Jiří a kol., *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Praha 2008.

¹⁴ *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*, Ostrava 2003–2008.

Међу припадницима најмлађе генерације домаћих историчара посебно расте интересовање за проучавање проблематике социјалистичке диктатуре у Чехословачкој. Док је након 1989. године домаћим истраживањима доминирала перспектива теорије тоталитаризма, последњих година се све чешће појављују мале студије, понекад и монографије, које ревидирају такво поједностављено и помало шематско схватање проблематике. Велики део посла у овом правцу обавили су истраживачи окупљени око Мирослава Вањека, који се већ дуже баве проучавањем чехословачке историје друге половине 20. века путем методе „oral history“. Највећи допринос тог колектива (поред бројних мањих монографија, студија и методолошких приручника) за сада чине двотомно издање разговора с припадницима тзв. ћутеће већине из времена нормализације седамдесетих и осамдесетих година, допуњено трећим томом, који садржи студије историчара засноване на тим разговорима.¹⁵ Ове године Михал Пулман са прашког Филозофског факултета објавио је рад *Konec experimentu (Крај експеримента)* који се такође бави добом нормализације, где анализира друштвени консензус и узроке његовог распада у другој половини осамдесетих година 20. века.¹⁶ Преко проучавања историјске семантике отворио је, с друштвеног и политичког гледишта, веома контроверзну тему, којој историчари, наглашавајући репресивну страну социјализма, до сада нису посвећивали много пажње. Дијалог с теоријом тоталитаризма, где је обухваћено старије доба социјалистичке диктатуре у Чехословачкој (50-те године), представља нпр. рад Јакуба Ракосњика *Sovětizace sociálního státu (Совјетизација социјалне државе)*, који је заснован на класичној модернизацијској теорији оријентисаној на паралелне процесе стварања комплексних система социјалних сигурности у западној и источној Европи после Другог светског рата.¹⁷

Последњих година у чешкој социјалној историографији постепено се јавља тренд слабљења утицаја немачке историографије, која је, нарочито преко марксистички и веберијански оријентисаних историчара билефелдске школе, доминирала деведесетих година. Насупрот томе, нарочито код млађе генерације, можемо дијагностиковати све јачи утицај постструктуралистичких напада на историјску науку последње трећине 20. века, чему последњих година доприноси и веома жива преводилачка активност чешких издавача (преводи Хејдена Вајта, Мишела Фукоа или Ролана Барта). Трећи општи тренд можемо приметити у

¹⁵ Vaněk, Miroslav, a kol., *Obyčejní lidé: Pohled do života tzv. mlčící většiny – životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*, Praha 2009.

¹⁶ Pullmann, Michal, *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011.

¹⁷ Rákosník, Jakub, *Sovětizace sociálního státu: Lidově-demokratický režim a sociální práva občanů v Československu v letech 1945–1960*. С теоријом тоталитаризма на нивоу мапирања делатности реформистичких комунистичких интелектуалаца идентификује се и рад Mervarta, Jana, *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*, Brno 2010.

растућем интересовању за теорију и концептуализацију социјалноисторијског проучавања, према којем је чешка историографија, у намери да се од доминације марксистичке теорије дистанцира враћањем позитивистичком приступу 19. века, деведесетих година пружала знатан отпор.

(превод са чешког Сандра Влаинић)